

crkva u svijetu

PRINOSI

IZ PROŠLOSTI MUČA

Marin Tadin

1100. godišnjica Branimirova stupanja na hrvatski prijesto (879. g.) i priznanja njegovih vladarskih prava sa strane pape Ivana VIII. podsjeća ljubitelje domovine i prošlosti na veliku međunarodnu važnost tih događaja. Uz to, ona pruža prigodu da se rasvijetle neke potankosti o Branimiru i bolje istakne uloga toga odlučnoga i umnoga hrvatskoga vladara.

Okvir ovoga članka ne dopušta da u nj unesemo sve što nam povijesni izvori govore o Branimiru i njegovoj vladavini. Stoga ćemo iznijeti samo nekoliko podataka o Muću u kojemu je Branimir imao svoju zadužbinu i u kojemu je pronađen glasoviti natpis s vrlo čitljivim Branimirovim imenom i nadnevkom 888. godine. Naš se rad temelji na bilješkama koje smo paljetkovali po raznim izvorima i djelima o općoj povijesti Hrvatske i Dalmacije. Dakako, nadamo se da će podrobniju radnju o Muću napisati stručnjaci koji su za to pozvani. Usput dodajemo slijedeće. Poslije vrijedne radnje o Napoleonovoj Dalmaciji koju je objavio Pavao Pisani,¹ jedan od naših prethodnika na Katoličkom Institutu u Parizu,* smatramo shodnim da prigodom Branimirove obljetnice iznesemo ove retke.

Da bi ovaj kratki prilog bio što pregledniji, razdijelit ćemo ga na tri poglavlja. Najprije ćemo govoriti o imenu i prošlosti Muća, zatim o pronalasku Branimirova natpisa u Muću i na koncu o starohrvatskoj župi Zmini koja je zauzimala površinu današnjega mučkog kraja.

¹ P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815. Episode des conquêtes napoléoniennes*, Paris, 1893.

* Dr. Marin Tadin, autor ovoga priloga, redoviti je profesor na Katoličkom Institutu. (Primjedba Uredništva)

1. Muć — ime i prošlost

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika koji je izdala Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu donosi Muć s opaskom: »Ime će biti romanskog izvora.«² Današnji stanovnici Muća tako zovu mjesto u kojemu žive, a tako zovu i stog granja ili hrpu, gomilu kamena tučenika ili »šodera« kojim se pokrivaju prometni putovi ili grade kuće i zidovi.

Mjesno ime Muć po vanjskom bi izgledu moglo biti talijanska posuđenica *mucchio* koji se po mletačko-dalmatinskom narječju izgovara *mućo*. Po tom je jezičnom razvoju latinski *vetulus*, *oculus* postao talijanski *vecchio*, *occhio* i mlet.-dalmat. *večo*, *očo*. Poteškoća je u tome što jezikoslovci ne znaju da li je tal. *mucchio* nastao premještanjem prvih slogova od lat. *cumululus* > *muculus* ili od jednako tako lat. *monticulus*. Za »brdašce« Talijani imaju više naziva: *monticcio*, *monticchio*, *monticciuolo*, *monticello* i *monticino*. Francuzi su od lat. *monticellus* stvorili *montceau* > *monceau*.

Čini se da je Muć najbolje izvesti iz dalmat.-lat. narječja koje su Hrvati zatekli u doba dolaska u novu domovinu. Mućki kraj je takve prirode da nije nikada morao biti potpuno pust i nenapučen. Usprkos svim seobama, previranjima i promjenama jedno se pokoljenje pretapalo u drugo. Tako su Hrvati koješta baštinili od domaćih Latina, pa i neka imena. U ustima je Hrvata lat. *montem* (tal. *monte*), preko staroslav. nosnog »oⁿ«, u 9.—10. stoljeću prešao u obični *mut*: *montem* > *moⁿt* > *mut*. Po tom je jezičnom postupku lat. *montem grassum* postao *Mutògras* u Poljcima kod Splita.

Završni *ć* u današnjem nazivu Muć nuka nas da ga izvedemo iz lat. (*monti*)*cellus* koji je na Rabu dao *Munćel* a u jednom dijelu Malog Iža *Mučć*.³ Hrvatski *ć* vuče korijen iz starodalm. *t'e* i prethodnijega *k'e*: lat. *-cellus*, starodalm. *k'ellus* > *t'ellus*, hrv. *ćel*, *čć*. Iščezavanjem *i* u drugom slogu, *mut-* (od lat. *mont-em*) se našao pred *ćel* (od lat. *-cellus*) što je dalo blagozvučniji *mućel*: lat. *monticellus*, starodalm. *montik'ellus* > *mont'ellus*, starohrv. *mutćel*, hrv. *mućel*. Međutim, ne smijemo gubiti iz vida da tal. *campicello* glasi u mletačkom narječju *campiello*. Nije li se na sličan način lat. *monticellus* pretvorio u starodalmat. *montiellus*, a onda u hrv. *muncćel*, bez traga starocrkvenohrvatskoga nosnoga *oⁿ* koji je očit u hrv. *muć*? Značajno je da je na zemljopisnoj karti Glavnog Stožera Jugoslavije obronak iznad Kmeta u jugozapadnom dijelu Mućkoga polja nazvan *Mučć*.⁴

Poznato je da se za današnji *Muč* rabio i oblik *Mutuć*, za kulu i za polje, pisan tal. pravopisom *Mutuch*, koji se pod nipošto ne smije izvesti

² Brojne članke o Muću navodi *Bibliografija rasprava i članaka. Historija*: sv. 8—11, Izd. Jugosl. leksikografski zavod, Zagreb, 1965—1973.

³ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb, 1972, str. 482: *Munćel* i *mut. Na izravno latinsko porijeklo pokazuje ime planine *Movran* (843 m.) na jugozapadu Muća, iznad predjela Kmeta: *mons* + *origanum* (lat. *Origanum vulgare* ≡ vranilovka, vranilova trava) [*montem* + *origani*].

⁴ *Split* (list 115): 1 : 50.000. Izdanje Vojnogeografskog instituta. Izrađeno na osnovu reambulacije iz 1930 g. Delimično dopunjeno 1955 godine. — 4840/4842 × 5616/5620.

iz tal. *mucchio* ili mlet.-dalmat. *mućo*. *Mutuch* i *Camp di Mutuch* su zabilježeni na zemljopisnoj karti koja je bila priložena Požarevačkom ugovoru (g. 1718.). Kartu je izradio pl. Marković, pukovnik mletačke vojske. Objavio ju je Pavao Pisani kao prilog radnji *Les Possessions vénitiennes de Dalmatie du XVIe au XVIIIe siècle* (Mletački posjedi u Dalmaciji od 16. do 18. stoljeća), koju je prikazao na Međunarodnom kongresu zemljopisnih znanosti u Parizu (1889. g.).⁵

Dodajmo da je u povelji Leopolda II. (1587. g.) na dva mjesta ponovljen samoglasnik u: *Hmuuch*.⁶

Na koncu velimo da je na imenu *Muć* silazni a ne brzi naglasak koji bi bio dao tal. *mucchio*. Stoga treba zaključiti da *Muć* nije talijanska nego latinska posuđenica i da je nastao u kraju u starohrvatsko doba. Bilo kako mu drago, mjesno ime *Muć* je potvrđeno povijesnim izvorima prije negoli su Mlečani zauvijek istjerali Turke iz Mućkoga polja, na koncu 17. stoljeća.

Danas postoje dva Muća: Gornji ili stari i Donji ili novi. Gornji Muć je na uzvisini, ili brijegu, brdašcu, sa župskom crkvom sv. Petra koja gotovo sasvim pokriva površinu negdašnje Branimirove zadužbine. Donji Muć s crkvom Porođenja Bl. Dj. Marije (Male Gospe) prostire se na jugozapadu, malo više od kilometra, uz cestu koja u smjeru istoka preko Neorića vodi u Sinj i Klis, a sa zapadne strane preko Postinja, Ramljana i Kljaka (rimski *Municipium Magnum* = Balijina Glavica) u Drniš. Na tom se području nekoć nalazio ilirski i rimski *Andetrium* kroz koji je prolazila Gabijanova cesta, tako zvana, ali vjerojatno izgrađena od P. Dolabella poslije g. 16. poslije Krista: *Salona* (Solin), *Andetrium* (Muć), *Magnum* (Kljake) i *Burnum* (Tepljuh).⁷ Kraj je bio od davnine naseljen, jer su se u njemu pronašli razni predmeti iz neolitskoga, brončanoga, starijeg željeznog, ilirskog, rimskog i starohrv. doba. O nalazima su pisali Granić, Ljubić, Rački, Bulić, Kaer, Grgin, Barač, Abramić, Katić, Bašić, itd.

Nas ovdje zanima u prvom redu Gornji Muć, jer se u njemu nalazila Branimirova zadužbina. S lijeve i desne strane Sv. Petra otkriveni su njezini dijelovi koje nije zahvatila današnja župska crkva.

Prema mjesnoj predaji stara je crkva u Gornjem Muću bila posvećena Blaženoj Gospi i trajala je do dolaska Turaka. Turci su se pojavili u Dalmaciji g. 1463., s nakanom da se dokopaju Zadra i Splita.⁸ Premda

⁵ P. Pisani, *Les possessions vénitiennes de Dalmatie du XVIe au XVIIIe siècle*. Extrait du compte-rendu du Congrès international des Sciences géographiques, Paris, 1890. — Carte annexée au Traité de Passarovitz d'après l'original conservé aux Archives politiques du Gouvernement à Zara.

Hrvatski prijevod Pisanijeve radnje objavio je I. B. (Bulat) u *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XIV (1891), Split, str. 99—106. Unaprijed: *Bullettino ASD*.

⁶ Diploma dell'Imperatore Rodolfo II (1587), *Bullettino ASD*, XXI (1902), 6/8, str. 126.

⁷ *Corpus inscriptionum latinarum*, III, str. 370.

⁸ D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, III, str. 398. Bilo je to za nadbiskupa Lovre Zannija, bivšeg biskupa Treviza i patrijarha Antiohije (†1485).

im je Klis smetao na putu za Split, ipak su Turci silazili u Kaštelansko polje gdje im je prvi na udaru bio Sućurac. U Putalju su g. 1467. zarobili Petra Vrtodina iz toga sela.⁹ G. 1468. turski su konji bili pred Skradinom, Zadrom i Splitom.

Da se brane od Turaka, splitska i trogirski gospoda dizala su utvrđene dvorce po Kaštelima. Prednjačio im je splitski nadbiskup koji je poslije g. 1474. na obali u Sućurcu proširio kaštel do kule sagrađene poslije g. 1392. protiv Vlaha. Nekako u isto doba splitski knez Andrija Giorgio je dozvolio splitskim trgovcima i zemljoposjednicima u Kaštelima, Jeronimu i Nikoli Cambi, da grade kaštel u predjelu Lukšea. Naselje koje se oko kaštela razvilo nazvalo se po njegovu utemeljitelju Castel Cambi, tj. Kaštel-Kambelovac. Zapadno od kaštela Cambi, g. 1491. seljaci iz Kruševika pod Krugom Sv. Martina postavili su temelje vlastitoga kaštela, na jednom pješčanom otočiću, u današnjoj Piškri (tal. *Peschiera* = Ribarnica).¹⁰

Bosanskim Turcima je bilo teško silaziti u Solim i Split, jer im je smetao Klis koji je od 1356. g. čuvala kraljevska vojska. Stoga su oni lakše harali po Zagori iza Zadra, Šibenika i Trogira. Godine 1501. Turci su osvojili Marinu na zapadu od Trogira i tako po prvi put na konjima doprili do Jadranskoga mora.¹¹ Kroz pune četiri godine čete su sultana Bajazita u zaleđu pustošile posjede Ljudevita II. (+ 1526. g.), a u Primorju mletački dio Dalmacije. Naravno, za tih vojnih pohoda nije bilo pošteđeno ni područje iza Klisa. U Sinj su Turci prvi put ušli 1513. g., stalno ga zauzeli g. 1516. i od njega napravili sjedište Cetinske oblasti (nahije), između Dinare i Svilaje, u gornjem i srednjem toku Cetine. Malo poslije toga polje između Svilaje i Mosleća, tj. današnje Mučko polje, bilo je pripojeno Bosanskom pašaluku kao sastavni dio Vilajeta Hrvati s kadilukom u Skradinu. Među oblastima (nahijama) toga Vilajeta navode se 1528.—1530. godine: Sinj i Cetina, Dicmo, *Zminjino Polje* (= Mučko polje), Vrhrika (= Vrlika), Petrovo Polje, itd.¹² Kršćanski žitelji su bježali iz osvojenih mjesta, pa ih je Petar Kružić, zapovjednik Klisa, smjestio po Mosoru i Moseću. Odatle su se spuštali u dolinu i hvatali Turke. Zarobljenike su oslobađali ako bi platili otkupninu ili prodavali u Stobreču i Žrnovnici, a potom su ih mletačke lađe odvozile u razne luke Sredozemnog mora, tržišta jadnog roblja.¹³

Klis sa svojom tvrđavom bio je još uvijek Turcima trn u oku. Da ga se dokopaju učestali su navalama i pojačali vojne snage. Po nastupu na

⁹ V. Rismondo, *Iz knjiga splitskih srednjovjekovnih notara*. Izd. Historijski arhiv u Splitu, IX, str. 211; Vj. Omašić, *Topografija Kaštelanskog polja*, Split 1978, str. 62.

¹⁰ Vj. Omašić, n. dj., str. 181—182.

¹¹ P. Pisani, n. dj., str. 6.

¹² Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. — Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. Djela, knjiga XIV. Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo, 1959, str. 205. i dalje.

¹³ *Cronaca d'ignoto*, ad a. 1527, *Bullettino ASD.*, V (1882), br. 12, str. 191. — Ova *Kronika* obuhvaća razdoblje od 1518. do 1540. g. Poznata je po primjerku koji je u Kninu, mjeseca listopada 1870. g., prepisao Stjepan Petković, a njegovo kumče Antun Protić-Petković ustupio na čitanje Alačeviću koji ju je izdao u *Bullettino ASD.*, V—VI (1882—1883).

prijestolje kralj je Ferdinand povjerio upravu kliške tvrđave senjskom kapetanu Petru Kružiću. Međutim, hrabri uskoci iz izgubljene Bosne (1463) i Hercegovine (1482) bili su jedini Kružićevi pomagači, jer nisu mogli ni htjeti zaboraviti bijedu i nevolju koju su Turci nanijeli njima i njihovu zavičaju. Ferdinand je naime bio mlitav i neodlučan, a Mlečani nisu podupirali uskoke da se zbog umosne trgovine ne zamjere Turcima. Poznavajući stav Mlečana, Turci su odvažnije i češće udarali na Klis koji im, unatoč junačkom otporu branitelja, pade u ruke 12. III. 1537. Godinu dana poslije (1538.) podlegao je i Neorić, koji su držali uskoci, pošto je njegov zapovjednik-podban bio ubijen od Turaka kod Kadijine Glavice u Petrovu Polju, blizu česme koja se po banu nazvala Banovača. Uskoci su se morali povući iz toga kraja i prenijeti glavno sjedište u Senj. Da se osvete Turcima i njihovim prijateljima Mlečanima oni su i dalje na kopnu surađivali s kraljevskom vojskom, a na moru progonili i pljačkali turske i mletačke lađe.¹⁴

Zauzećem Klisa (1537.) Turci su postali gospodari Zagore Srednje Dalmacije, u kojoj leži Mučko polje, i područja od Cetine i Livna do Rame i Neretve, osim Omiša. Odmah je bio osnovan Kliški sandžak i povjeren poturici iz Šibenika Murad-begu Tardiću koji se bio istakao prigodom osvajanja Klisa.¹⁵ U taj je sandžak bilo uklopljeno područje na sjev.-zapadu Solina i turski posjedi u srednjodalmatinskoj Zagori, sjev.-zapadnoj Bosni, Krbavi, Lici i Hrvatskoj.

Sama kliška oblast (nahija) spominje se prvi put 1550. g., ali je morala biti osnovana već 1537. g. U njoj su bili gradovi i kule: Lončarić (Ozrina), Kozjak, Kuk, Kamen i stari Solin koji su Turci zauzimali i gubili od 1530. godine. Kad je g. 1580. Kliški sandžak bio podijeljen na dva sandžaka, Kliški i Krčko-lički, onda su pod kliški kadiluk potpale slijedeće nahije (oblasti): Radobolja, Poljica, Klis, Sinj, Cetina, Dicmo, *Zminjino Polje* (= Mučko Polje), Zagorje ili Zagora, a možda i neki drugi predjeli.¹⁶ Upravne su podjele i promjene Turcima bile potrebne iz vojničkih razloga. Kršćani su ih neprestano uznemirivali i snovali kako bi ih istjerali iz zemlje. Da se održe na vlasti, Turci su rabili oružje i prisilne mjere, a s druge strane nametali i ubirali poreze i daće.

Jedina poznata zbirka zakonskih odredaba za Kliški sandžak sačuvana je u Istanbulu (Carigradu), u Arhivu Predsjedništva Vlade (Başvekâlet Arşivi, Tahrir defteri, N° 533). To je takozvani Kanun-nama (kodeks, zakonik), sastavljen od 23. travnja do 2. svibnja 1574. god., koji ustvari ponavlja Bosanski kanun-namu iz g. 1565. On je u skladu s općenitim

¹⁴ F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, izd. J. Šidak, Zagreb, 1962, str. 292—294; *Cronaca d'ignoto*, ad. a. 1538., n. mj., V (1883), br. 1, str. 15.; Č. Truhelka, *Gazi Husrev beg, njegov život i doba*, Sarajevo, 1912; M. Perojević, *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*, Zagreb, 1931.

¹⁵ Za Murad bega Tardića, v. S. Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931, str. 51. i dalje; dr. O. D. Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Rim, 1967, str. 373.

¹⁶ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 59. i 205. i dalje. Na str. 207. pisac dobro tumači: »Nahija Zminje Polje ležalo je sjeverozapadno od Nahije Dicmo a spominje se od 1528. g. do kraja XVII stoljeća.« Iz sjeverozapadnoga dijela Dicmanjskog polja vodi gorski put, kroz Krivi Dolac, u Neorić i, dalje, u Muć.

upravnim mjerama turskoga carstva i s propisima muslimanske vjere, t. j. Kurana i Predaje sunitske sredine.⁴⁷

Plaćala se desetina (arapski: *'ušr*; turski: *öşr*, *öşür*) na: bašču, lan, konoplju, bijeli i crveni luk, kupus, žitarice, košnice, vinograd, livade, itd. Druge daće su bile određene za razne živežne namirnice: sol, smokve, svježe grožđe, rižu-pirinač, med, maslo, maslinovo ulje, ribu, robove, konje, goveda, ovce, voćke, kožu, itd.

Raja, t. j. pokoreni kršćani, nosila je desetinu na trg određen za prodaju žita, a spahija je sve sipao u seoski ambar koji je gradila raja pojedina noga kraja. Pri sabiranju desetine spahija je mogao dobiti hranu za sebe i sijeno za svoga konja.

Kad je rajetin umro, imanje su mu baštinila djeca. Ako nije imao djece, onda su baštinici bila braća po ocu, ali su morala isplatiti baštinsku pristojbu koju su određivali »nepriistrani muslimani«. Ukoliko ne bi pristali na baštinsku pristojbinu (tapiju), spahija je dodjeljivao zemlju kome je htio. Bez spahijina znanja, zemlja koja je plaćala desetinu i tapiju nije se smjela prodati, darovati ni založiti. Po starom zakonu je spahija mogao dosuditi zemlju, uz tapiju, kome je htio, ako ista nije bila obrađena ni uzorana kroz tri uzastopne godine.

U Bosni su Turci uzimali četvrtinu, a gajeve ostavljali starim posjednicima. Slično je moralo vrijediti i u Kliškom sandžaku, od osnutka.

Novе se crkve nisu smjele graditi. Križevi na putovima morali su se porušiti, a novi nikako postavljati. Jednako tako su morale biti porušene crkve koje su bile sagrađene poslije dolaska Turaka. Pod prijetnjom svrgnuća, kadija je bio dužan primijeniti zakonske odredbe. Nepokorni kršćani i svećenici bili su izloženi teškim tjelesnim kaznama (*siyaset*).⁴⁸

Turski postupak s jedne strane i neprijateljsko držanje Mlečana prema uskocima s druge strane nije bilo po čuđi mnogim građanima dalmatinskih primorskih općina koji su u zaleđu imali znanaca, prijatelja i rođaka. Iz Senja u kraljevskoj Hrvatskoj uskoci su se stalno zalijetali na tursko tlo. Pod vodstvom Jurja Daničića oni su 1582. g. snovali da sa Splićanima i Poljičanima oslobode Solin i splitsku okolicu. Kad je vijest o tome stigla u Mletke, dužd i senat pošalju u Split Ivana Contarinija da izvidi slučaj i kazni buntovnike i vođe zamišljenoga pothvata. Naprotiv, papa Grgur XIII. slao je uskocima novčanu pomoć, a car Rudolf II. († 1612. g.) oružje.⁴⁹ Tako je protuturskim silama uspjelo da dobiju u svoje ruke Mućko polje. Dokaz je tomu carska povelja Rudolfa II., kojom Faustu Vrančiću, nećaku ostrogonskog nadbiskupa i primasa Mađarske Antuna Vran-

⁴⁷ *Kanuni i kanun-name* za bosanski, hercegovački, zvrnički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak. Orijentalni Institut u Sarajevu. *Monumenta turcica historiam Slavorum meridionalium illustrantia*. Tomus I. Serija I. Zakonski spomenici, sv. 1. Saopštavaju Dr. Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Muhamed Mujić i Dr. Hazim Šabanović, Sarajevo, 1957, str. 125—140.

⁴⁸ Isto, str. 70—92.

⁴⁹ Cte L. de Voïnovitch, *Histoire de Dalmatie*, II, 2e éd., Paris, 1934, str. 595.

čiča, dodjeljuje »Petrovo polje kod Knina, Muć (*Hmuuch*) i Žrnovnicu u kliškom okrugu — zauvijek i bez opoziva« (*jure perpetuo et irrevocabili-ter*). Koliko je nama poznato, ta je Rudolfova darovnica, izdana u Pragu 24. prosinca 1587. god., prvi spis u kojem se poimence navodi današnji Muć.²⁰

Za daljnje prodiranje u unutrašnjost i tjeranje Turaka trebalo je osloboditi Klis. Zahvaljujući vještom nacrtu i izdaji nekih čuvara tvrđave, uskocima i zavjerenicima iz Splita pod vodstvom Ivana Albertija uspjele je ući u tvrđavu 8. travnja 1596., ali su Turci iz Bosne došli u velikom broju da ga ponovno zauzmu 31. svibnja 1596. godine. Madridskim mirom između Mletaka i Austrije (6. IX. 1617. g.) nestade uskoka iz dalmatinske Zagore, jer su ih vlasti naselile po Otočkom kraju i Žumberku. Njihov su oslobodilački rad nastavili hajduci Like i Sjeverne Dalmacije, koji su bili strah i trepet Turcima.²¹

Sredinom 17. stoljeća, t. j. za kandijskoga rata između Mletaka i Turaka (1645—1669.), hrvatsko-mletačke čete pod vodstvom providura Foscola uspjele su osvojiti Zemunik, Obrovac, Knin, Drniš, Skradin, tursku kulu u Solinu i Kamenu, Zadvarje, pa čak i klišku tvrđavu 30. ožujka 1648. Turci su se morali povući prema Bosni tako daleko da su ih g. 1652. progonili čak do Sarajeva.²² Oslobođenjem Klisa (1648. g.) nestalo je kliškoga kadiluka. Njegove oblasti (nahije), koje su još držali Turci, bile su pripojene starom skradinskom kadiluku, ali se ovaj onda zvao livanjskim. Početkom 18. st. od negdašnjega prostranoga Kliškoga sandžaka ostali su Turcima samo bosanski kadiluci: Livno, Glamoč, Saromiševo i Grahovo, dok su oni u srednjodalmatinskoj Zagori pripali mletačkoj republici.²³

Naravno, ratna je sreća promjenljiva. Iako su Turci g. 1652. bili potisnuti do Sarajeva, ipak su narednih godina postepeno preuzeli izgubljena područja, samo je Klis ostao u mletačkim rukama. Kada su se Mlečani mirom 1669. g. odrekli Kandije, Turci su im prepustili primorje u Dalmaciji i klišku tvrđavu, ali su ostalo u zaleđu zadržali za sebe. Južno od Mućkoga polja, granica između turskoga i mletačkoga područja tekla je Kozjakom iznad Kaštelanskog polja. Tu su među odredili 30. listopada 1671. turski i mletački opunomoćenici. Mletački se predstavnik zvao Nani, pa je po njemu navedena granica dobila ime »Nanijeva crta« (*linea Nani*). Osvojeno područje bilo je pripojeno Mletačkoj republici i nazvano »starom tekovinom« (*Vecchio Acquistato*).²⁴

Neprijateljstva su između Mlečana i Turaka ponovno započela poslije poraza Turaka pod Bečom (12. X. 1683.), kojemu je najviše doprinio poljski kralj Jan Sobieski. Uz pomoć španjolskih četa pod zapovjedništvom Aleksandra Farnesea, Jeronim Cornaro prodre s mletačkoga područja i zauzme svu Zagoru sa Sinjom (1685.), kroz koji je put vodio u unu-

²⁰ Vidi bilj. 6.

²¹ F. Šišić, n. dj.; Cte L. de Voïnovitch, n. dj., str. 596—600.

²² Isto, str. 607—608; *Historija naroda Jugoslavije*, II, Zagreb, 1959, str. 555. i dalje.

²³ Hazim Šabanović, *Bos. pašaluk, n. mj.*

²⁴ P. Pisani, n. dj., str. 7—8; Cte L. de Voïnovitch, n. dj., str. 608, uglavnom prepisuje Pisanijeve retke.

trašnjost Bosne i u koji su g. 1689. franjevci iz Rame donijeli glasovitu sliku Gospe (sinjske). Ta su se osvajanja vršila u isto vrijeme kad su Mlečani ratovali protiv Turaka na Peloponezu (1685).²⁵ Zahvaljujući mletačkim uspjesima, trogirska je biskupija onda ponovno dobila pet župa u Zagori: Prapatnicu, Labin, Nevest, Radošić i Brštanovo. Biskup Ivan V. (1664—1695) povjerio ih je franjevcima koji su njima upravljali još i pod Turcima. Samo Brštanovo je bliski susjed Muća i Mućkog polja.²⁶

Protiv bosanskih i hercegovačkih paša borbe su se nastavile. U njima su se odlikovale domaće čete pod zapovjedništvom pl. Augustina Tartaglie i serdara Vužića. Hrvatski odredi osvojiše Knin i Vrliku g. 1688. Zatim Mlečani i Hrvati prodriješe na tursko tlo i poraziše Turke na rijeci Trebišnjici. Tako su se g. 1694. dokopali Čitluka, Popova polja, Trebinja i Klobuka. Karlovačkim mirom (7. 2. 1699.) Mlečani su se odrekli svih krajeva s lijeve strane Neretve i s desne onoga predjela iznad Čitluka, ali su uglavnom zadržali što su bili osvojili posljednjih četrnaest godina. Spis o granicama je s mletačke strane potpisao 14. srpnja 1700. providur Dalmacije i Albanije Ivan Grimani, pa se utanačena međa nazvala »Grimanijeva crta« (*linea Grimani*): Knin, Vrlika, Sinj, Zadvarje, Vrgorac i Čitluk (Gabela) ostali su Mlečanima. Da se osigura obrambeni pojas, bio je oko navedenih mjesta Turcima također oduzet prostor od sata i po hoda. »Grimanijeva crta« se pomakla prema Bosni više nego »Nanijeva crta«, pa se »staroj tekovini« pripojeno područje nazvalo »novom tekovinom« (*Nuovo Acquisito*). U »novoj tekovini« ovoga se puta našao i Muć sa svojim poljem i okolnim selima.²⁷

Za vrijeme austro-turskog rata, vojnički pohod Eugena Savojskoga na Sarajevo (1697. g.) imao je za posljedicu mnogobrojno iseljavanje Bosanaca u Liku, Bansku Hrvatsku i od Mlečana oslobođenu Srednju Dalmaciju. S tim je štokavskim došljacima iščezlo čakavsko narječje u Zagori Srednje Dalmacije, pa je otada bilo stegnuto na jug od »Nanijeve crte«, t. j. na primorska mjesta: Kaštela, čakavski Trogir, otoke, itd.²⁸

Zahvaljujući vojnim uspjesima, Mletačka republika je stekla Zagoru Srednje Dalmacije u kojoj nije bilo, kao u Primorju, gradova ili općina s uređenim političkim životom, starim zakonima, običajima, i uvriježenim povlasticama. Stoga je »nova tekovina« postala isključivim vlasništvom Mletačke republike, koja je zemlje dijelila svojim podanicima pod uvjetima o kojima ćemo govoriti na svojem mjestu. Dužd i Senat su ovlašćivali providura Dalmacije i Albanije da dodjeljuje zemlje prema

²⁵ Slavoljub Bošnjak (pseudonim F. Jukića), *Zemljopis i povjestnica Bosne*, Zagreb, 1851, str. 37; dr. Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699*, Beograd, 1962. Vojno delo. (Iz prošlosti naših naroda, 42. Redovna izdanja, 24. Index).

²⁶ D. Farlati, *Illyricum Sacrum*, IV, str. 439.

²⁷ P. Pisani, n. dj., str. 8. U ime Turaka prisustvovao je komesar Osman aga, dok je u Bosni upravljao Halil paša.

²⁸ O postanku čakavizma: J. Hamm, *Čakavizam i njegova geneza*, Radovi Instituta Jugosl. akad. znanosti i umjetnosti u Zadru, III, Zagreb, 1958, str. 21—38; M. Moguš, *Uzroci čakavizma*, VIII. Međunar. slavistički kongres: Zagreb—Ljubljana, 3.—9. IX. 1978. Prilozi. Hrv. filološko društvo, Zagreb, 1978, str. 85—93.

uvidavnosti u skladu s općim dobrom Republike.²⁹ Tako je 6. prosinca 1693. providur Danijel Dolfin udovoljio molbi zaslužnoga gospodina Jurja, sina Mihajla Radmanovića, turskog podanika iz Brotnja (Broćnja) u Hercegovini, i dodijelio mu za uzdržavanje obitelji, s kojom je morao pobjeći iz Turske i ostaviti sva imanja, 300 oranica i 20 pašnjaka »u vrlo plodnom dijelu Mučkoga polja na sinjskom području«. ³⁰ Vlada je k tomu obećala da će mu priznati i stare posjede u Brotnju ako Turci budu prognani iz Rame, kako su se onda općenito zvale Bosna i Hercegovina skupa. Ovdje treba dozvati u pamet da je 1446. g. u Konjicu Stjepan Tomaš, kralj Raše, Srbije, Bosne ili Ilira, Primorja, Dalmacije i Kravavske, potvrdio Nikoli Radmanoviću ili Ramanoviću, sinu Petra, sve posjede u Rami u kojoj je ta obitelj imala glavno boravište i u kojoj je bio podignut gostinjac sa crkvom sv. Petra Apostola za Malu braću sv. Franje Asiškoga koji su bili na dužnosti apostolskih misijonara.³¹

Budući da je Radmanović morao napustiti djedovsku postojbinu radi turskoga nasilja, spremno se stavio na raspolaganje mletačkih vlasti koje su ga primile na svoje zemljište i dodijelile mu posjede u Mučkom polju. Kad su Mlečani oslobađali Čitluk (Gabelu) 1694. g., istakao se junaštvom novi pridošlica Juraj Radmanović. U znak priznanja, spomenuti ga je providur Danijel Dolfin izuzeo od plaćanja nameta (26. VI. 1694.). Tom se prilikom ističe da je Radmanović već nastanjen u Muću: *nella Villa Muuch*.³²

Dvadeset godina poslije (1714. g.), t. j. pošto su u peloponeškom ili morejskom ratu Turci izvojskali pobjedu, iskrsnuše novi sukobi između Mlečana i Turaka. Bosanski paša krene prema Kninu i Drnišu, ali bi odbijen. Pod vodstvom Anđela Ema i Alviža Moceniga, Mlečani združeni s Dalmatincima prodru u Bosnu i Hercegovinu i oslobode Metković, Utovo i Mostar (1717. g.). Oko tisuću obitelji se skloni u Dalmaciju. Malo poslije Mocenigo povede vojsku do Livna! Međutim, Požarevački mir (21. VII. 1718.) obustavi neprijateljstva i odredi »Mocenigovu crtu« (*linea Mocenigo*): Plavno, Strmica, južno od kule u Prologu koja ostade Turcima, sva sela gornje Krke i s lijeve obale Cetine s južne strane Dinare, Unište i Aržano (koje je granica dijelila na dvije polovine), Imotski, Vrgorac, Metković bez Gabele (koju su Mlečani bili napustili 1715. g.) i Klek na moru. To su oružjem osvojeno područje Mlečani nazvali »posljednjom tekovinom« (*Nuovissimo Acquisto*). Turci se ovamo misu više nikada vratili, pa je ista granica dijelila poslije i Bosnu od austrijske Banske Hrvatske do 1878. g.³³

²⁹ P. Pisani, n. dj., str. 10—11.

³⁰ Trionfi e privilegi della gentil famiglia RADMANOVIĆ alias RAMANOVIĆ, *Bullettino ASD*, 19 (1896), br. 10 (listopad), dodane plave stranice, str. 20—21; Norini, *Pripisanje početka kraljevstva bosanskoga... po gospodinu Noriniju starogađaninu neretvanskomu...* U Mleci, 1775, str. 64, bilježi: »Francesco i Josip Radman iz Muća«. — Danas u G. Muću žive Radani, a u Donjem Radmani (Radmanove staje).

³¹ Trionfi e privilegi..., str. 18—20.

³² Isto, str. 22.

³³ P. Pisani, n. dj., str. 9.

³⁴ *Historija naroda Jugoslavije*, II, str. 869—870.

U drugoj polovini 18. st. ruska carica Katarina II. htjela je istjerati Turke iz Evrope. Da to ostvari, trebala je savez i suradnju Austrije. Josip II. nije bio oduševljen njezinim prijedlogom. Da ga pridobije za svoj nacrt, Katarina II. obeća austrijskom vladaru Srbiju, Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju s Istrom. Premda teška srca, Josip II. se uistinu digne protiv Turaka (1787. g.). Ratovanje je bilo sporo i mučno, pa mu Josip II. nije dočekao konca. Njegov nasljednik Leopold II. (1790.—1792.) zaključi mir (1791. g.), bez ikakvog dobitka, jer su ga na to prisilile pošasti u vojničkim redovima i svjetski događaji u Pruskoj, Engleskoj i republikanskoj Francuskoj.³⁴

Kad je Josip II. započeo rat protiv Turaka, mletačke vlasti su se pobojale da turske čete iz Bosne ne prodru u dalmatinsku Zagoru. U prvom redu je trebalo misliti na put koji je iz Livna vodio u Sinj, Klis i Split, glavnu trgovačku luku na istočnoj obali Jadrana.

U Splitu je onda živjela bogata obitelj Cambi. Prvi su članovi plemena u 15. st. došli iz Mletaka, ali im porijeklo treba tražiti u Colle di Val d'Elsa (S. Gimignano) na sjev.-zapadu toskanskoga grada Siene. Trgovinom su se obogatili, pa su već u 15. st. kupovali zemljišta u Kaštelima i dali ime selu Kambelovcu.³⁵ Sredinom 17. st. primljeni su bili u Veliko vijeće. Tako je pl. Petar Cambi (1647. g.) sudjelovao u poslanstvu koje je u Mlecima zagovaralo Split i uvjerilo dužda i senat da ga treba utvrditi i braniti od Turaka.³⁶ Jedan je mlađi Petar Cambi bio mletački pukovnik i umro u Vrgorcu 18. ožujka 1768. Kao što im je mletačka vlast bila u 15. st. dozvolila gradnju utvrđena dvorca (kaštela) u današnjem Kaštel-Kambelovcu da brane zemlju i narod od Turaka, tako im je 20. listopada 1787. doznačila čestice u zapadnom dijelu Mučkoga polja s obavezom da podignu kulu i suzbijaju turske najezde.³⁷ Cambi su u Muću obrađivali i zadržali svoj posjed do odlaska Mlečana, a vrlo mali dio i do konca II. svjetskog rata.

U doba mletačke vladavine, dobivena zemlja u »posljednjoj tekovini« (Nuovissimo Acquisito) bila je podvrgnuta mjerama Grimanijeva zakona (1755. i 1756.). Vrhovni gospodar i vlasnik je bila Mletačka republika. Zakupnik ili uživalac njoj je plaćao u naravi desetinu od zemljišnih prihoda, dok su njemu kmetovi općenito davali jednu četvrtinu. Uživalac je bio dužan zasijati lanom ili konopljem određeni dio imanja, oko kuće imali obrađivati vrt s povrćem i barem dva ulišta. Preostala površina je služila za livade, maslinik, voćnjak, pašnjak, oranice, itd. Zakupnik je gubio zemlju ako je uzastopce za dvije godine nije obrađivao, ako je umro bez nasljednika muške loze ili ako bi odselio. Istina je da zakupnik nije bio ni mogao postati vlasnikom. Međutim, zakon mu je jamčio da mu nikakav vjerovnik ne će oduzeti zemlju.³⁸

³⁵ D. F. Karaman, *Castel Cambio* (dall'opera: *Memorie storiche sulla Riviera delle Castella*), *Bullettino ASD*, 20 (1897), str. 120—124.

³⁶ D. Farlati, *Ill. Sacr.*, navedeni svezak, (za nadbiskupa Leonarda Bondumerialja).

³⁷ D. F. Karaman, n. dj., str. 122.

³⁸ *Historija naroda Jugoslavije*, II, str. 1230 i dalje.

Iz navedenih i drugih propisa proizlazi da su Mlečani uglavnom ponovili turske mjere, a u nekim slučajevima čak pooštrili.

Naravno, Mlečanima je bilo glavno da dođu do prihoda s podijeljenih zemalja, ali se nisu pobliže zanimali ni za dijeljenje zemalja ni za nazor zakupnika ili uživaoca. Tu je zadaću vršio providur i njemu podređeni činovnici. Što se tiče providura, on je bio previše opterećen pa nije imao izravnoga uvida u stanje svake zemlje. Time je bio otvoren put zloporabama: bolje zemlje su se dijelile štićenicima, miljenicima, bogatijima ili spretnijim poslovnim ljudima. Za novac su se koji put zemlje oduzimale prvašnjim uživaocima i dodjeljivale onima koji su nudili višu svotu ili unosniju protuuslugu.³⁹

Ne možemo reći da su Cambi prekoračili dozvoljene granice, radili na štetu države i kmetova ili imali posebne nagodbe s vlastima. Mletački način upravljanja vrijedio je do francuskoga zauzeća Dalmacije. Napoleon je u Anversu, 4. rujna 1806., ukinuo stari mletački sustav državnoga vlasništva i proglasio vlasnicima zakupnike ili uživaoce zemalja. Iste je godine (rujna 1806.) Napoleon, u Saint-Cloud, i Vlahe proglasio vlasnicima dodijeljenih posjeda. Od toga su vremena zloporabe učestale, od kojih je najviše stradao kmet, težak i siromah. Pojedinci su slobodno kupovali zemlje, izrabljivali radnu snagu i varali vlasti u plaćanju poreza.⁴⁰

Kad je Dalmacija potpala pod Austro-Ugarsku, ostali su na snazi takvi običaji. Narod nije bio zadovoljan, pa je dolazilo do pobuna. Pojedini su vlasnici uspjeli pronaći rješenje i nagoditi se s kmetima u pogledu prava i dužnosti. Tako su se Cambi u Muću 1878. g. nagodili sa svojim kmetovima da im daju 1/3 od dobivenih prihoda. Utanačeni su uvjeti ostali na snazi do agrarne reforme kralja Aleksandra I. Karadordjevića (1930. g.), kada su kmetovi bili oslobođeni od kmetskih obaveza i proglašeni vlasnicima dotada obrađivanih zemalja. Među sretnim novoposjednicima bili su i ostali: Granići, Vljajčevići, Grubišići, Anići-Gilići i Ivankovići. Svi iz Donjega Muća, u predjelu koji se i danas zove Kmeti. Cambi su sa svojim kmetovima dugo dijelili istu sudbinu, pa su ostali u dobroj uspomeni u Muću. Posljednji im je gospodar bio pl. Ljubomir Cambi, dobar kao otac, uviđavan i obziran, uvijek spreman da im bude pri ruci. Težaci su mu vraćali milo za drago, bili odani i privrženi. Po izričitoj želji pl. Ljubomira (divnoga li hrvatskog imena!) njegov su lijes u sprovodu nosili bivši mu kmetovi.⁴¹

Pisac se ovih redaka također sjeća otmenoga konta Ljube Cambija. Vidao ga je u Splitu i u rodnom K. Kambelovcu kad je dolazio u goste pl. Bertu Cambiju koji je živio u vili na Puntićima (današnjem Ugostiteljskom domu povećanih razmjera). Zahvaljujući vezama Cambija iz Muća s plemenskim rođacima u K. Kambelovcu, prvi su Plazibat, Vulić, Radnić, Čelani, Šarić i Topić iz Mućkoga kraja sišli u primorski Kambelovac da se u njemu nastane i do danas ostave potomke svoje krvi.

³⁹ Isto, str. 1231.

⁴⁰ P. Pisani, n. dj., str. 10—11.

⁴¹ *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 6 (401), od 18. 3. 1979., str. 8. i 13. (Zagreb).

Po poslijeratnom uređenju Cambi više nemaju posjeda u Muću. Njihova bivša kula pod brijegom još uvijek je sačuvana. U njoj je sijelo Poljo-privrednoga dobra i stan nadglednoga šumara. Uz cestu se nalazi njihova bivša stambena zgrada na dva kata, u kojoj je Direkcija šumarstva i veterinarska stanica. U blizini je poljska orkvice sv. Mihovila koja je također pripadala obitelji Cambi. Ne znamo da li se ona nalazi na mjestu ili u blizini orkvice sv. Mihovila o kojoj je u Izvještaju o pastirskom pohodu nadbiskupa Cupillija (14. I. 1709.) zapisano da ju je prethodne godine našao u ruševinama. Vidjeli su se ostaci njezinih zidova. Dio podnožja oltara pod svodom bio je na mjestu kao i dva stupa. Pred ulaznim vratima je dvjema zaglavoima stupova prijetila opasnost da se sruše, dok su dva druga već ležala na zemlji. Na jednom se čak čitao gotički natpis koji je nevjesto pročitan, pa prema tomu nepoznat, jer je izvornika nestalo. U Izvještaju se veli da je, sudeći po ruševinama, crkva sv. Mihovila bila vrlo drevna građevina (*vetustissima*), što su uostalom tvrdili i tamošnji stanovnici. Sigurno je podignuta prije dolaska Turaka koji su tamo počeli prodirati u drugoj polovini 15. st. i stalno zauzeli kraj g. 1520. Ako među prepisanim slovima ... MD ... (1500?) naznačuje nadnevak, crkvice je bila sagrađena g. 15[.], t. j. prvih godina 16. st. Dakako, iz loše prepisanoga natpisa ne može se ništa sigurno utvrditi.⁴²

2. Otkriće Branimirova natpisa u Gornjem Muću 1871. g.

Do pronalaska Branimirova natpisa u G. Muću došlo je pukim slučajem. Svećenik don Mijo Jerko Granić, pisac i rodoljub, bio je 1869. g iz K. Gomilice premješten u G. Muć.⁴³ Kad je prvoga dana (20. III. 1869.) stupio na tlo nove župe, izjavio je narodu da mu je crkva malena i trošna i da će je on nastojati proširiti ne bi li tako ostavio trajnu uspomenu na boravak u selu.⁴⁴ Zub vremena je pospješio ostvarenje njegove zamisli. Početkom ljeta 1871. g. srušio se krov i tavan, pa se vidjelo kako i zidove čeka ista sudbina. Trebalo je odbaciti svaku pomisao o postavljanju novoga krova i učvršćivanju zidova; stoga je bilo odlučeno da se gradi nova crkva. Zabrinuti je župnik Granić tražio novčanu pomoć od Vlasti, ali mu nije stizala. Čvrst u odluci poput kamena dalmatinskih gora, on je 16. kolovoza 1871. g. počeo kopati temelje za novu crkvu. Granić je osobno budno nadgledao radove i preporučio kopačima da budu oprezni, ako naiđu na kakav predmet.

Petog ili šestog dana radnici su otkrili s gornje strane crkve jedan kmjni rimski natpis, mnogo grobova i Branimirov natpis u tri komada. Kad je radnik otkopao prvi komad Branimirova spomenika, veselo je doviknuo župniku: »Don Mijo, meni napojnica, a evo Vama lipo udilane

⁴² L. Katić Starohrvatska župa Smina, *Vjesnik za arh. i hist. dalmat.*, 50 (1928—1929), izašao 1932, str. 81.

⁴³ Svećenik Granić bio je župnikom u K. Gomilici od 1. IV. 1867. do 31. III. 1869. g. Potpisivao se don Mijo Jerko Granić; v. *Stanje duša* žup. ureda K. Gomilice, str. 302, br. 15. — Lijepo zahvaljujemo vič. g. don Ciri Buriću koji nam je dostavio te podatke, pismom od 13. VII. 1979. g.

⁴⁴ U ovom se poglavlju oslanjamo na članak Šime Ljubića, *Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira*, Rad Jugosl. akad. znan. i umj., 26 (1874), str. 93. i dalje.

stine.« Malo poslije su se srećom otkrila još dva komada. Sve je bilo oprano i spojeno. Granić je o pronalasku objavio članak u zadarskom *Narodnom Listu* (br. 76, od 23. rujna 1871.) s dosta slabim čitanjem latinskoga natpisa: *Branimir annorum viginti piissimus ervatorum rex devovit virgini eterne templum sumptibus suis 880*. Netko je drugi također u zadarskom listu *Nazionale* (br. 92, od 18. studenoga) saopćio isto na talijanskom jeziku, samo je *ervatorum* Granićeva čitanja popravio u *hrvatorum*.

21. prosinca 1872. Granić je iz G. Muća uputio pismo 'Slavnom Ravnateljstvu Zemaljskoga narodnog muzeja u Zagrebu'. U listu je istakao da u Muću ima dosta ostataka starih građevina i posvuda predmeta koji svjedoče da je tu nekoć bio razvijen trgovački i građanski život, kao u mnogim drugim rimskim naseobinama i gradovima. Dakako, поблиže je opisao pronalazak Branimirova natpisa i najavio da će ga uskoro poslati na poklon Zemaljskom narodnom muzeju. Izvorni spomenik s latinskim natpisom je uistinu bio prenesen u Zagreb, gdje je i danas vlasništvo Arheološkog muzeja. Naprotiv, crkva Sv. Petra u Muću je dobila njegov otisak. Spomenik je bio vlasništvom župnika Granića pa je istim mogao slobodno raspolagati. U znak zahvalnosti Uprava Muzeja mu je u Beču nabavila lijepu kadionicu.

Branimirov natpis je urezan na tvrdom kamenu kakvoga nema u mućkom kraju; stoga je očito da je izrađen u klesarnici nekoga drugoga mjesta. Oblik slova, način kraćenja riječi i izrada ukrasa pokazuju da je spomenik djelo vješte ruke. U početku se držalo da je spomenik služio kao nadvratnik crkve. Današnji stručnjaci u spomeniku vide pregradu između prostora određenoga za oltar i svećenika, s jedne strane, i lađe u kojoj su stajali vjernici, s druge strane.

Granićevo čitanje natpisa popravio je djelomično Šime Ljubić,⁴⁵ a Franjo Rački dosta dotjerao pa su znanstveni krugovi prihvatili njegovo čitanje: *(TEMPORE DVCIS) BRANIMIRI. ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it). S(eu) DCCCLXXX ET VIII. VI Q(ue) INDIC(tione).*⁴⁶

F. Šišić je (*Seu*) pred brojem 888 promijenio u *S(acram)*,⁴⁷ a M. Barada u *S(unt)*.⁴⁸ Lj. Karaman je bio preuzeo Šišićevo čitanje, ali je poslije u isto unio Baradin *S(vnt)*.⁴⁹ N. Klaić između *SACRA* i *DE* umeće *ET: SACRA ET DE VIRGINE...*, a S pred 888 popunjava povodeći se za Baradom: *S(unt)*.⁵⁰

⁴⁵ Isto, str. 95.

⁴⁶ Isto, str. 103—108.

⁴⁷ F. Šišić, *Priručnik izvora hrv. historije*, Zagreb, 1914, str. 123, br. 11; Josip Brunšmid, Kameni spomenici Hrv. narod. muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Hrv. arh. društva*, N. S., XII (1912), str. 129—131.

⁴⁸ M. Barada, natuknica 'Branimir' u *Hrv. Encikl.*, III, Zagreb, 1942, str. 241 (1).

⁴⁹ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrv. prošlosti*, Zagreb, 1930, str. 80; isti, *Živa starina. Petdeset slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara*, Zagreb, 1943, str. 46.

⁵⁰ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971, str. 257.

Iz ovoga dijela natpisa proizlazi da je spomenik podignut za Branimira, godine 888. i 6. indikcije. U našim je stranama bila u običaju carigradska indikcija, pa je 6. po redu počimala 1. rujna 887. a završavala 31. kolovoza 888. Po svoj prilici nadnevak se odnosi na ljetne mjesece 888. godine, a možda baš na blagdan sv. Petra i Pavla koji je već u najstarijem rimskom kalendaru (354. g.) zabilježen na 29. lipnja, kao i u naše doba.

Čitanje Račkoga-Šišića prevodi se ovako: »U vrijeme kneza Branimira otkad je Krist uzeo sveto tijelo od Svete Djevice godine 888. VI. indikcije«.

Što se tiče samoga čitanja natpisa, M. Barada je unio *S(unt)* namjesto *S(eu)* Račkoga i Šišićeva *S(acram)*. Stoga on daje svoj prijevod: (»za ili nešto slično) Branimira, godina je Kristovih, otkad je od svete Djevice primio tijelo, 888 i indikcija šesta«.⁵¹

Očito je da u svim dosadašnjim čitanjima latinskoga natpisa treba razumjeti SACRA(m) DE VIRG(ine) CARNE(m), a ne SACRA DE VIRG(ine) CARNE(m). Razlog je jednostavan, jer se pridjev »sacer, sacra, sacrum« povezuje sa stvarima, a ne s osobama. Za živa bića latinski jezik rabi pridjev »sanctus,-a,-um«. Prema tomu VIRGO nije »sacra«, nego »sancta«, dok CARO nije »sancta« nego »sacra«.⁵²

Uostalom, samo četiri godine poslije, 28. rujna 892., obrazac se nalazi u Muncimirovoj ispravi: »... Anno utique sacre (var.: sacro, sacra, sacram) postquam Christus carnem de virgine sumpsit octogesimo nonagesimo secundo, ...«. Broj varijanta svjedoči o nestalosti prepisivača.⁵³ Isti se obrazac susreće u darovnici zadarskoga priora Draga, s nadnevkom od 24. studenoga 1095: »Anno, ex quo redemptor humani generis dominus Iesus Christi sacram carnem ex intemerata uirgine Maria recepit, millesimo XCVI habebatur, ...«. ⁵⁴ Takav je način naznačivanja nadnevka morao biti raširen u hrvatskim pisarnama, kao i u prekomorskoj Južnoj Italiji, »... virgineo carnem sumpsit qui ex ulero puram, anno ejusdem M. D. VIII., secundum cursum civitatis Bari, ubi anni Domini semper a I^o die mensis septembris una cum indictione mutantur..., mense septembris, XX° ejusdem, XIe indictionis«. ⁵⁵

F. Rački je svojedobno istakao da se čita CARNE mjesto CARNEM, jer je pučki romanski govor ispuštao konačne suglasnike M i S, pa se po obliku akuzativ nije razlikovao od ablativa.⁵⁶ Isto bi se moglo reći i za

⁵¹ M. Barada, n. dj., n. mj.

⁵² SACRA... CARNE... nemaju znaka kraćenja, pa bi tu mogla biti poznata upotreba ablativa namjesto akuzativa srednjovjekovne latinštine, kako je već mislio F. Rački; vidi bilj. 56.

⁵³ *Diplom. zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I, (Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I), Zagreb, 1967, br. 20, str. 23. Uredio M. Kostrenčić. Sakupili i obradili J. Stipišić i Miljen Šamšalović.

⁵⁴ Isto, br. 165, str. 205.

⁵⁵ C. Paoli, *Chronographische Bemerkungen, Mittheil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, sv. VII (1886), str. 465. — Notar je u Bariju bio onda »Petrus de Falconibus«, koji se držao staroga bizantinskoga običaja i počimao godinu 1. rujna.

⁵⁶ F. Rački, *Rad Jugosl. akad. znan. i umj.*, 26 (1874), str. 107.

SACRA mjesto SACRAM, ukoliko ili pisac ili klesar latinskoga natpisa nije ispustio znak kraćenja (za obje riječi!?).

Slovo *S*, s točkom i znakom kraćenja, pred godinom 888. može značiti *S(vnt)* u sklopu pronađenih djelova natpisa. Međutim, *S* se na spomenicima klesalo da se izrazi *S(acrum)*, t. j. »posvećeno«. Takvo bi čitanje dobro pristajalo, ako je u još ne otkrivenom dijelu natpisa unesena riječ »*munus, opus, etc.*«: Branimirovo je zdanje posvećeno naznačenih godina.

Poznato je da je prigodom popravljivanja mrtvačnice, 1964. g., crkvenjak Josip Palinić otkrio kod Sv. Petra u G. Muću četvrti ulomak Branimirova natpisa sa slovima NTI SALV(atio)NI TIBIQ(ve). O istom je pisao mjesni župnik don Ivan Bašić i tako upozorio znanstvene krugove.⁵⁷

Teško je odrediti točan smisao novoga ulomka i njegovo mjesto u samom natpisu. Oblici dativa pokazuju da se radi baš o posveti Branimirova zdanja. Poslije TIBIQ(ve) moralo je biti urezano ime svetog Zaštitnika ili Naslovnika crkve. Mi osobno mislimo na sv. Petra, premda to ne možemo ničim dokazati.

Sadržaj samoga natpisa nedostaje da ustvrdimo kako je crkva bila posvećena Bl. Dj. Mariji. Međutim, o negdašnjoj orkvi Bl. Gospe u Muću postojala je mjesna predaja. Luka Jelavić-Šako, koji je preminuo u dobi od 101. godine (4. IX. 1869.), pripovijedao je župniku Graniću kako su stari ljudi govorili da je u njihovu selu prije bila crkva Bl. Gospe i da su je Turci razorili. Na njezinim su temeljima poslije župljani podigli malu crkvu i posvetili je sv. Petru apostolu.⁵⁸ Ne znamo da li je Luka Jelavić-Šako bio točno upućen u stvarno stanje negdašnje crkve Bl. Gospe. Naslovnik crkve je mogao biti koji svetac ili svetica, ali se Bl. Gospa mogla u mjestu posebno štovati, pa je tako po Njoj i sama crkva bila nazvana. Bilo kako mu drago, o crkvi Bl. Gospe u G. Muću ne čitamo ništa ni u objavljenim ni u rukopisnim izvorima splitske nadbiskupije. Kad je g. 1890. u D. Muću bila sagrađena crkva, posvećena je Maloj Gospi ili Porođenju Bl. Dj. Marije. Donji Muć je novija naseobina, ali je nastao na području staroga Muća s kojim je u početku tvorio jednu župu. Da li je kakva mjesna predaja utjecala na izbor naslovnika crkve? Prema izjavi nekih Mućana, u D. Muću je crkva sv. Jakova. Novi dokaz da štovanje jednoga sveca može zasjeniti pravoga naslovnika ili zaštitnika.^{58a}

3. Mućko polje je prirodni nasljednik starohrvatske župe Zmine

Nas ovdje zanima Muć ukoliko se nalazi na hrvatskom tlu i ukoliko se u njemu otkrila Branimirova zadužbina. Iako se naziv Muć prvi put spominje istom koncem 16. st. u povelji Leopolda II. (1587. g.), njegovo

⁵⁷ Vidi *Vjesnik biskupije splitske i makarske*, XII/1 (1965), str. 28—29. Odatle ga je prenio dr. K. Jurišić, u *Glasi Koncila*, od 27. V. 1979., str. 8, stupac 2.

⁵⁸ Vidi Pismo don Mije Jerka Granića, od 21. prosinca 1872., koje je objavio Š. Ljubić u *Radu Jug. akad. znan. i umj.*, 26 (1874), str. 99—102; str. 100.

^{58a} Splitska stolnica je posvećena Uznešenju Bl. Dj. Marije, ali se općenito naziva »crkvom sv. Dujec«.

je polje navedeno mnogo ranije u raznim pisanim spomenicima splitske Crkve. Naš nezaboravni profesor Lovre Katić dokazao je da Mućko polje treba poistovjetiti sa starohrvatskom župom Zminom: *Smina*, *Zimina*, *Simino*, *Smino*, *Sminovo* i *Zmino*.⁵⁹ U nazivu se krije poznata riječ *zmija*, po kojoj je kraj nazvan *Zmijina*, *Zmijna*, *Zmina*. Jedna se njiva u selu Rajčićima (Visoko u Bosni) zove *Zminice*, dok u selu Drobnjaku (Hercegovina) postoji *Zminjica*.

Zmina je po svoj prilici dobila ime po potoku Zmijavcu koji protječe kroz G. Muć, mimo same crkve sv. Petra.⁶⁰

Zmina je ušla u povijest kao starohrvatska župa kad je kralj Dmitar Zvonimir g. 1083. poklonio, bezuvjetno i osobno, splitskom nadbiskupu Lovri Konjuštinu (današnje Konjsko) u kraju zvanom Zmina (*Smina*).⁶¹ Zmina se poslije navodi u krivotvorenoj povelji Kolomana (1103. g.) kojom je on nju potvrdio splitskoj Crkvi (*Smina*).⁶² Splitski pokrajinski shod (sinoda), održan 1185. g., određuje da splitskom nadbiskupu pripada predio Zmine (*parochia Smina*).⁶³ Prerađena povelja ugarskohrv. kralja Andrije II. (1207. g.) potvrđuje Zminu (*Ziminam*) splitskom nadbiskupu.⁶⁴

Provala Tatara g. 1242. pogodila je i opustošila svu hrvatsku zemlju, pa i Zminu.⁶⁵ Njihovim povlačenjem u Aziju nije nestalo zla koje su nanijeli. Vjekovne su ustanove bile poremećene. Nastupilo je doba silnika i pljačkaša. Njihova su međusobna trvenja i natjecanja bila ponekad na uštrb zakonitih posjednika. Tako je na primjer splitskom nadbiskupu bilo oteto staro imanje u Zmini. Na prosvjedovanje oštećenih stranaka, vlasti su nastojale da uspostave red i kroje pravdu, što im je djelomično i uspjevalo. Zahvaljujući knezovima Bribirskim, ocu Pavlu († 1312.) i sinu Mladenu (1312.—1322.), s kojima je splitski nadbiskup Petar bio u prijateljskim odnosima, mnoga su oteta imanja bila vraćena Crkvi. G. 1315. nadbiskup Petar se hvali da je ponovno preuzeo zemlju u Zmini (*praedium de Cimina*).⁶⁶ Međutim, pošto se g. 1327. Split predao Mlečanima, hrvatski velikaši su ponovno prisvojili posjede splitskoga nadbiskupa koji su se nalazili unutar njihovih granica, od Like i Krbove do Cetine, s Kninom i Sinjom, dakle i sa Zminom.

Zadarskim mirom (18. II. 1358.) Mleci se odreknu svih dalmatinskih gradova i otoka, od sredina Kvarnera do Drača, pa se cijela Dalmacija našla u sklopu hrvatskoga kraljevstva. U okolnostima koje su potom

⁵⁹ L. Katić, *Satrohrv. župa Smina*, n. mj., str. 74—84.

⁶⁰ L. Katić, n. dj., str. 84, nije vjerovao da je župa Zmina dobila ime po sv. Mihovilu kojemu je u njoj bila podignuta skromna crkvice.

⁶¹ *Diplom. zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I, navedeno izdanje, br. 139, str. 180—181.

⁶² Isto, II, izd. T. Smičiklas, Zagreb, 1904, str. 10—11.

⁶³ D. Farlati, n. dj., III, str. 214; *Diplom. zbornik HDS, II, str. 193. Shod* je doslovni prijevod grčkoga *syn + hodos*, koji rabi pisac *Hrvatske kronike* prepisane od Dmine Papalića u Krajini i prevedene na latinski od Marka Marulića (1510. g.); v. F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd—Zagreb, 1928, str. 396, drugi redak odozdo, i 413, redak 28.

⁶⁴ D. Farlati, n. dj., III, str. 347; *Diplom. zbornik HDS, II, str. 70.*

⁶⁵ F. Šišić, *Pregled povijesti hrv. naroda*, n. izd., str. 189.

⁶⁶ Isto, str. 205—207; D. FARLATI, n. dj., III, str. 306.

nastale, neki su mogućnici osporavali splitskom nadbiskupu prava na stanovite zemljišne posjede izvan splitske općine. Da stane na kraj zloporabama i dokaže svoja prava, splitski nadbiskup Andrija Gualdo povjeri zadaću kninskom kanoniku Bartolomeju (1397. g.) da osobno obiđe i opiše sve biskupijske posjede. Tako je nastao poznati Pregled granica zemalja (*Reambulatio*), koji se redovito naziva Bartolomejevim imenom. Točka 84. toga Pregleda granica veli da splitskoj Crkvi pripada Zmina »sa svim zemljama, vinogradima, vodama, livadama, pašnjacima, oranicama, brdima, gajevima, šumama, itd.«.⁶⁷

27. lipnja 1398. trogirski građanin Nikola Stipčić Dujmović bio je pod prijetnjom globe od 200 libra osuđen na dva mjeseca izгона iz Trogira i Zminskoga područja (*Sminsii*).⁶⁸ Nije smio doći ni u Split ni u Klis, ali se mogao slobodno kretati izvan Zminskoga okruga, t. j. otići preko Cetine u Bosnu ili drugamo. Očito je da su Trogirani onda imali vlast nad Zminom kad njihov kažnjeni građanin nije u njoj smio boraviti. Njihov se posjed u toj župi završavao na međi sela Brštanova. Odlukom splitskoga pokrajinskog shoda (1185. g.)⁶⁹ Brštanovo je pripalo trogirskoj biskupiji, a poslije njezina ukinuća (1828. g.) šibenskoj. To se može zaključiti i iz slučaja svećenika Jakova iz Zmine (*de Smino*), nastanjenoga u Trogiru. On se 20. studenoga 1441. g. tužio pred generalnim vikarom trogirskoga biskupa Anđela Cavatija da mu je, u njegovoj odsutnosti, franjevac iz Trogira, fra Tomo Matić, od pape Eugena IV. (27. I. 1440.) imenovani biskup srebreničko-visočki i upravitelj jednoga dijela splitske nadbiskupije (Livna ?), zaposjeo kapelaniju Brštanovo, kao i neka druga mjesta splitske nadbiskupije, i pokupio sve njegove stvari. Zatim mu je u nedjelju, na blagdan sv. Martina, iz Brštanova uputio list s biskupskim pečatom »na jeziku i pismu ilirskom ili slavenskom«, pozivajući ga da bez straha dođe k njemu do utorka i da se onda može vratiti u Trogir ili otići kamo bude htio. Usput mu se zaprijetilo da će mu, ako ne poslušna, oduzeti i ono što ima izvan Brštanova.⁷⁰

Vidi se da je svećenik Jakov bio predmetom istrage i kazne sa strane bos. biskupa Matića, ali nam je razlog nepoznat. Srebreničko-visočki biskup usudio se doći u Brštanovo u vrijeme građanskoga rata u Ugarskoj i Hrvatskoj, za kojega je bosanski vojvoda Stjepan Vukčić Kosača napadao dalmatinske krajeve između Cetine s Omišem i Neretve kao i

⁶⁷ D. Farlati, n. dj., III, str. 347: »LXXXIV. Item in Smina est villa dictae ecclesiae spalatensis cum omnibus et singulis suis terris, vineis, aquis, pratis, pasquis, campis, montibus, nemoribus, silvis...« L. Katić, Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine, *Starohrvatska Prosvjeta*, III/5 (1956), str. 135—177.

⁶⁸ Giov. Lucio, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, Mleci, 1674, str. 368.

⁶⁹ Thomas Archid., *Historia Salonitana*, cap. XV: »Traguriensis episcopatus... protendebatur enim fere usque ad fluvium Cetinense...«. Pod pravorječjem trogirskoga biskupa bile su slijedeće zagorske župe: Bristivica, Ljubovitica, Prgomet, »Sutadol«, (Sitno? Dol?) Nevest, Kladnjice, Lečevica, Brštanovo i Ogorje; v. D. Farlati, n. dj., IV, str. 309, 332 i 350. — Poslije ukinuća trogirskoga biskupije, sve su te župe danas u sklopu šibenske biskupije.

⁷⁰ D. Farlati, n. dj., IV, str. 408.

Poljičku kneževinu.⁷¹ U biskupiji srebreničko-visočkoj zapovijedali su Turci. G. 1442. ban Dalmacije i Hrvatske Petar Talovac, knez Cetine i Klisa, određuje da se splitskoj Crkvi daju desetine s onih kneževina koje je od straha pred Turcima bila prisvojila država. O Klisu je ovisila Zmina, pa je i ona morala biti pogodena. Kad se Split predao Mlecima (1420. g.), onda je ugarski kralj Žigmund upotrebio crkvene desetine za utvrđivanje kraja protiv Turaka.⁷²

God. 1463. sami Turci napadnu prvi put Dalmaciju, s nakanom da se dokopaju Zadra i Splita.⁷³ Klis im je smetao na putu za Split. Uza sve to oni su silazili u Sućurac u Putalju. G. 1467. zarobili su Petra Vrtodina iz Sućurca.⁷⁴ G. 1468. Turci na konjima dohrliše do zidina Skradina, Zadra i Splita. Poslije g. 1481. položaj je kršćana bio takav da je Split izgubio Duvno i Makarsku, pod Bartolom II. Averoldijem († 1503.). Turška je granica bila na Cetini. Stoga je biskup duvanjski fra Vid de Russchis upravljao i Makarskom.

U ratu između Mlečana i Turaka (1499.—1503.) kršćani gube Drač u Albaniji i svu Krajinu između Neretve i Cetine. Usprkos sklopljenom miru (1503. g.) Turci prelaze granicu i pustoše po mletačkom dijelu Srednje i Sjeverne Dalmacije. Nadbiskup Bernard II. Zane govori o tim nevoljama na IV. Lateranskom saboru pod Julijem II. (1512.). G. 1524. Turci napadnu Klis, ali su odbijeni. Trogirski biskup Toma Niger izvještava papu Klementa VII. o porazu Turaka.⁷⁵ Zalijetanja prema Klisu dala su Turcima prigodu da haraju po zaleđu. Zagora je dakako još više stradala kad je pao Klis (1537. g.), jer su Turci bili potpuni gospodari. S osvojenoga područja splitska Crkva nije primala dohodaka, pa ju je neimaština prisilila da od pape traži pomoć. Padom Klisa Turcima je bio otvoren put za Solin i Split. U Solinu i Kamenu grade kule da smetaju Splicićanima. G. 1571. opasnost je za Split bila takva da su dan i noć stražari bili na zidinama. Kanonici i klerici, pod zapovjedištvom Fabija Canalija, branili su Split i okolicu i tjerovali Turke. Nadbiskup Ivan Dominik Marcot, O. P., povjeri osvojeni Omiš duvanjskom biskupu Danijelu Vocatiju i dozvoli da se u njemu nastani i bude vikar splitskoga nadbiskupa.⁷⁶

G. 1587. na pokrajinskom crkvenom skupu u Splitu prisustvovao je fra Franjo Crassus, OFMConv., prokurator smederevskog biskupa fra Nikole Ugrinovića (1584.—1588.), koji je bio pozvan da sudjeluje u radovima, jer mu je bio povjeren dio splitske nadbiskupije u Bosni. Tih je godina Zmina zastalno bila u carskim rukama, jer ju je darovao Faustu Vrančiću, pod imenom »Hmuuch« (24. XII. 1587.).⁷⁷ Nalazila se, kao i

⁷¹ *Poviest hrvatskih zemalja bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo, 1942, str. 497. (M. Perojević).

⁷² D. Farlati, n. dj., III, str. 385—386.

⁷³ Isto, str. 398.

⁷⁴ V. Rismondo, *Iz knjige splitskih srednjovjekovnih notara*. Izd. Historijski arhiv u Splitu, IX, str. 211; Vj. Omašić, *Topografija Kaštelanskog polja*, Split (Čakavski sabor), 1978, str. 62. (Biblioteka »Mogućnosti«).

⁷⁵ D. Farlati, n. dj., IV, str. 439.

⁷⁶ Isti, n. dj., III, str. 459.

⁷⁷ Vidi bilj. 6.

Zrnovnica, u Kliškom okrugu (*comitatu*), premda je kliška tvrđava bila u turskoj vlasti do 8. travnja 1596. i od 31. svibnja 1596. do 1648. godine. Za višestrukog mijenjanja gospodara u tom kraju zemlje splitskoga nadbiskupa bile su zapaštene i prisvojene od nepoznatih vlasnika pa od istih nije bilo nikakve koristi. I zaista, g. 1636. nadbiskup Sforza Ponzoni isposlovaó je preko Mlečana od turskoga sultana u Carigradu da zapovjednik Klisa ne pljačka biskupska dobra i vinograde u Poljicima i da može slobodno skupljati dohotke. O Zmini ili Muću nema uopće spomena, što znači da nadbiskup odonud nije ništa primao.⁷⁸

Za Kandijskoga rata (1645.—1699.) mletačko-hrvatske čete osvajale su malo po malo Zagoru iza Klisa. Tada je splitski nadbiskup nastojao doći do svojih zemalja, koje su bile u takvom stanju da im se međe nisu raspoznavale. Nadbiskup se čak obratio na Rimski Dvor da mu saopći što je pripadalo nadbiskupskom stolu (Menzi). Sveta Stolica nije ništa odgovorila; nije, naime, htjela povrijediti stečena prava novih posjednika zemalja, dobro-ili zlonamjernih, kad se i onako stare granicu nisu mogle ustanoviti.

Splitski nadbiskup nije uopće zalazio u Zagorske župe. Za nadbiskupa Bonifacija Albano uz velike je poteškoće obišao Vlašku i dalmatinsku Zagoru sućurački župnik Nikola Bijanković (1645.—1730.).⁷⁹ Bolje su prilike nastale pod Stjepanom Cosmijem, pa su se za njegova biskupovanja posjećivale zagorske župe i slali većinom franjevci da propovijedaju i uče vjeronauk. Sami je pak Cosmi odlazio do utvrda i lađa, da bodri posadu u borbi protiv Turaka. On je neke Turke obratio i, skupa s pravoslavnom, krišom odgajao njihovu djecu, hranio u svojoj palači, na divljenje kaluđera istočnoga obreda. G. 1682. nadbiskup Cosmi se tuži da su mu se posjedi biskupije zbog nepovoljnih ratnih prilika prorijedili i smanjili, dok je u stara vremena ona imala Klis i svu okolinu, Cetinu, Livno, »područje Zmine« (*territorium Smine*), Poljica, itd.⁸⁰

U 'Izveštaju o nadbiskupskom splitskom stolu' (*Relazione della Mensa Archiepiscopale di Spalato*) iz god. 1687., sačuvanom u rukopisu (str. 5), doživlje se u pamet da je na području Zmine hrvatski kralj Zvonimir, g. 1083., darovao splitskom nadbiskupu Lovri zemljište zvano Konjuština: »*un territorio in Smina, hoggi Sminovo, chiamato Conustina*« (t. j. Konjsko). Na poledini str. 28. istoga 'Izveštaja' spominje se splitski nadbiskup Ugolin. On se 1363. g. tužio ugarskom kralju Ludoviku da ima poteškoća pri pobiranju desetine. Kralj je potom naredio da se iste plaćaju posvuda a navlastito na područjima Klisa, Omiša, Poljica, Zmine (sic !), Cetine i Livna, itd.⁸¹

⁷⁸ D. Farlati, n. dj., III, str. 504—505. Pisac donosi latinski prijevod sultanova izvornika.

⁷⁹ Zbog uspjeha među vjernicima pod turskim vlastima Bijanković je bio imenovan biskupom Makarske, koju su za peloponeškoga ili morejskoga rata Mlečani bili oteli Turcima. — U naše se doba Bijankovićem bave: M. Mikulić (Rim i Portland) i msgr Mile Vidović, *Nikola Bijanković, biskup makarski* (1695.—1730.). Doktorska dizertacija obranjena na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 10. I. 1979; izvadak objavljen u izd. *Crkve u svijetu*, Split, 1979.

⁸⁰ L. Katić, *Starohrvatska župa Smina*, n. mj., str. 77, prema D. Farlatiju.

⁸¹ Isto, str. 76—77.

Oko 1700. g. nastao je 'Opis mjesta-dobara splitske Crkve' (*Topographia Sacra Spalatensis*), koji nije još objavljen. Na str. 148. najprije se bilježi da je u Zmini (*Sminovo*, čitaj: Zminovo) seoska crkva sv. Petra. Zatim se na str. 149, veli za istu crkvu da je u Muću i Zminovu (*in Much et Sminovo*). U to su vrijeme crkveni krugovi zacijelo rabili naziv Zminovo, jer ga donose navedeni splitski rukopisi iz g. 1687. i oko 1700. g.⁸²

Nadbiskup Stjepan Cupilli hrli u oslobođeni Sinj i iz Dicma piše papi Klementu XI. (9. VIII. 1715.), kako je Sinj važan za sami grad i cijelu Dalmaciju. On je dvije godine prije (1713.) bio izvjestio Sv. Kongregaciju u Rimu o stanju nadbiskupije i spomenuo mjesta oslobođena od Turaka: 1) Klis sa svojim područjem; 2) Poljica; 3) Radobolju i Zadvarje; 4) Sinj; 5) Cetinsku krajinu i 6) Sminovo.⁸³ Livno još nije bilo oslobođeno, pa je samo taj kraj trebalo dobiti da bi biskupija imala stare povijesne granice. Međutim, u Livnu (*comitatu Cleunae, [vulgo Hlivno]*) i u Grabu postojale su župne crkve, a nadbiskup im je imenovao župnika.

Danijel Farlati (1690.—1773.), koji je s Filipom Riceputijem i Jakopom Coletijem napisao 'Povijest svih katoličkih Crkava na Balkanu' (*Illyricum Sacrum*) u 8 svezaka, izd. u Mlecima, 1751.—1819., služio se rukopisnim gradivom koje je pohranjeno u Jugosl. akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Na jednom se mjestu jasno tumači da je Zmina prostrano polje s više sela i da se nalazi iznad trogirskih i splitskih Kaštela (t. j. iza Kozjaka) i pred planinama koje ga dijele od Sinja i Cetine (Svilaja). Očito je da je između gorskih kosa Kozjaka i Svilaje smješteno Mučko polje. Iz daljnega razlaganja proizlazi da se još u Farlatijevo doba znalo za Zminu: »Zmina, područje sada zvano Zminovo«. Međutim, nama se čini da je pisac toga stavka jednostavno prenio odlomak 'Izveštaja o split. nadbiskup. stolu (menzi)', koji smo gore naveli: »in Smina, hoggi Sminovo, chiamato Conustina«.

Kako smo vidjeli, za čitavo vrijeme turskoga gospodstva Zminjino polje se izričito spominje u zakonicima Bosanskoga i Klišškoga sandžaka. Odlaskom Turaka i istekom 18. st. iščezava naziv Zminovo, a zamjenjuje ga današnje mjesno ime Mučko polje. Na njegovoj sjevero-istočnoj strani diže se na »brdašcu« (lat.: *monticellus, montiellus*; hrv.: *munćel, mućé, muć*) glavno selo toga kraja, t. j. Gornji Muć, koji se priljevom pučanstva iz unutrašnjosti povećao baš tokom 18. stoljeća.

Zminovo (Zmina) je nadomjestilo pokopani i preorani ilirsko-rimski Andetrium. Napučeno slavenskim življem u prvim stoljećima hrvatske države, Zminovo (Zmina) je bilo određeno da postane središtem starohrvatske župe i mjestom zadužbine kneza Branimira o kojoj nam svjedoči otkriveni natpis toga umnoga i zaslužnoga vladara.⁸⁴

Muč je neposredni baštinik starohrvatskoga Zmi[n]jina polja ili župe Zmi[j]jne. Oslobođen od Turaka na koncu 17. st., Muć je bio obnovljen

⁸² Isto, str. 79.

⁸³ D. Farlati, n. dj., III, str. 546.

⁸⁴ L. Katić, n. dj., str. 78.

i povećan od nadošlih sunarodnjaka iz hercegovačkoga Brotnja. Uza-
stopce podvrgnut četirima tuđinskim vlastima: turskoj, mletačkoj, fran-
cuskoj i austrijskoj, Muć danas tvori sastavni dio hrvatskoga tla, na
korist svojoj i na radost Majke Domovine.

VILLA MUĆ EIUSQUE DISTRICTUS IN HISTORIA CROATORUM

Summarium

Saecula iam numerantur undecim a tempore quo Branimirus, inclutus
dux Chroatorum, regni habenas, summo pontifice Johanne VIII plau-
dente, intrepidus assumpsit: 879—1979.

Hoc A. D. 1979 volvente Branimirus in medio est studiorum ad quae
viri historiam chroaticam colentes incumbunt. Simili modo etiam nobis,
qui in eadem disciplina tantum amorem collocamus, perpauca dicenda
sunt de territorio *Sminae* (postea: *Simino*, *Smino*, *Sminovo*, *Zmino*, *Zmi-
nje polje*; hodie: *Mučko polje*) in quo Branimirus villam vel possessionem
suam tenebat, et de inscriptione eiusdem principis quam fossores anti-
quae ruderebus extraxerunt ecclesiae in loco hodierni S. Petri in Gornji
Muć sitae.

Inscriptio lapidea, in qua tam nomen praefati principis quam annus
Domini facile leguntur, inventa est A. D. 1871 in loco dicto Muć, qui
Andetrio Illyriorum primo et Romanorum postea se substituit. Dissertatio
nostra historiam districtus villaeque Muć spectans atque elucubrans
tribus contexta capitibus exhibetur:

I. In capite primo nomen hodiernum Muć a voce latina *monticellus*
> **montiellus* derivare putatur; cuius vocalis *-on*, sicuti Slavis moris est,
saeculo IX nasalis *-oⁿ* eventa sed post saeculum X formam *-u* communis
nacta est. Porro autem historia villae Muć, ratione fontium habita,
illustratur insuperque vitae publicae non minus quam privatae conditio
exponitur ita ut res incolarum usque ad novissima tempora gestae veloci
calamo conscribantur.

II. In capite secundo de repertione fundamentorum ecclesiae, quam
A. D. 888 Branimirus dux aedificare aut saltem adornare iussit, disse-
ritur, nec non lapidariae saepto inscriptae litterae latinae accurate le-
guntur et, sit venia verbo, paullulum castigantur: [*Tempore ducis*] **BRANIMIRI. ANNOR(um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it). S(ev) DCCCLXXX ET VIII. VI Q(ue) INDIC(tione).** Mentio quidem fit, qui monumentum A. D. 1871 invenit, parochi Granić, immo vero etiam de viris clarissimis, qui inscriptioni supradictae operam navarunt, commemoratur. A. D. 1964 vir probus Joseph Palinić, officio

sacristani fungens, cum cameram coemeterii mortuariam restaurare voluisset, quartum eiusdem inscriptionis reperit fragmentum in quo vel plures litterae, nondum satis scrutatae, exstant: *NTI SALV(atio)NI TIBIQ(ve)*... Attamen inscriptio ad nos mutila pervenit, qua de causa titulus ecclesiae primitivus, proh dolor, definiri nequit.

III. In capito tertio *Campus Muć* (croatice: *Mučko polje*), uti nostra aetate nuncupatur, idem esse asseritur ac illa *jupa Smina* (*župa Zmina, Zminovo*, etc.) de qua in fontibus historiae chroaticae ab A. D. 1083 usque ad finem seaculi XVIII pluries sermo fit. Nomen quippe *Zmina* (lat.: *Smina*) a *zmija* (lat.: *serpens*), *zmijina, zminja, zmina* slavicae gentis originem ducit, quia omnis alia interpretatio plus minusve claudicat.

LE VILLAGE DE MUĆ ET SA RÉGION DANS L'HISTOIRE DES CROATES

Résumé

Le XIe Centenaire de Branimir (879—1979) rappelle aux Croates: a) l'arrivée de ce prince à la suprême autorité de l'Etat, au début de 879, et b) la lettre du pape Jean VIII, datée du 10 juin 879, par laquelle il reconnaît les droits souverains de Branimir, c'est-à-dire proclame l'indépendance de la Croatie d'alors.

Ce Centenaire nous offre l'occasion pour parler, ici, de la région de Muć, anc^t. *Zmina*, où le prince Branimir possédait une propriété à comparer avec la 'villa' classique des Romains. Dans son domaine, Branimir avait fait ériger, ou embellir, une église qui se trouvait à l'emplacement de l'actuelle église paroissiale St.-Pierre, à Gornji Muć. Cepedant, les fouilles de la partie non couverte par la nouvelle église sont toujours visibles. Cette étude est composée de trois parties:

I. Tout d'abord, on explique le nom actuel de Muć, en le faisant dériver du mot latin *monticellus*, probablement par l'intermédiaire du vénitien-dalmate *montiellus. La première syllabe *mont-* était prononcée comme *mo^{nt}* nasal des Slaves-Croates (VIIe — VIIIe s.) pour devenir, après la dénasalisation (IXe—Xe s.), un *mut-* du parler croate (méridional). Ensuite, il est question de l'histoire de Muć: origine, destruction par les Tatars (XIIIe s.) et par les Turcs (XVIe s.), repeuplement par les Croates (XVIe s.) et par les Vénitiens (XVIIe—XVIIIe s.), dominations étrangères (turque, vénitienne, française-napoléonienne et autrichienne), réformes agraires et cosiales avant et après la Seconde guerre mondiale, etc.

II. La deuxième partie de cette étude concerne les fouilles effectuées à Gornji Muć et la découverte de l'inscription de Branimir. Les fondements de l'ancienne église ont été découverts, en 1871, par le curé de Meuć, Gra-

nić, de même que les trois fragments de l'enceinte (lat.: *saeptum*) qui séparait le chœur, ou le presbyterium, de la nef. Ces fragments réunis portent une inscription avec le nom de Branimir et avec la date de 888. Cette inscription, difficile à déchiffrer, a été, après Granić et Ljubić, examinée par Fr. Rački. Celui-ci en a proposé une assez bonne lecture que les autres historiens ont adoptée: [*Tempore ducis*] BRANIMIRI. ANNOR (um) XPI SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it)). S(eu) DCCCLXXX ET VIII. VI Q(ue) INDIC(tione). Au S(eu) de Fr. Rački, M. Barada a substitué *S(unt)*. En 1964, le sacristain de l'église de Muć, Joseph Palinić, a trouvé un quatrième fragment. On peut y lire quelques lettres, en latin, qui appartiennent à la même inscription: NTI SALV(atio) NI TIBIQ(ue)... Etant donné que le texte complet de l'inscription en question n'est pas encore établi, il n'est pas possible de préciser le nom du saint Patron à qui l'église a été consacrée.

III. Dans la dernière partie du présent travail, nous montrons que l'actuel *Mučko polje* n'est pas autre chose que l'ancienne joupa (*župa*) croate *Zmina* (lat.: *Smina*, *Zimina*, *Cimina*), plus tard *Zmino(-vo)* ou *Zminje polje* (Turcs). Cette région est mentionnée plusieurs fois dans les annales de l'Église de Split: 1083, 1103, 1207, 1315, 1397, 1398, 1441, 1682, 1687, 1700 et au temps de D. Farlati († 1773), historien des Églises illyriennes (Dalmatie, Croatie, Bosnie, Herzégovine, Dioclée, Albanie, Serbie, Macédoine et Bulgarie).

Après de nombreuses vicissitudes, *Muč* et *Mučko polje* sont, de nos jours, partie intégrante du territoire national croate.